

УДК 3.07 (477) "19": 911.37

Андрощук О.В. (м. Київ)

МІСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В СИСТЕМІ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ УРСР 40-60-Х РОКІВ ХХ СТ.

Автор аналізує проблеми адміністративно-територіального поділу держави, акцентує увагу на змінах які пройшли в містах та містечках, модифікує систему управління ними та особливості розвитку.

Ключові слова: система управління, міське господарство, адміністративні функції, мешканці, виконавчі структури, динамізм процесів.

Розглядаючи проблеми адміністративно-територіального поділу держави, дослідники, як правило, акцентують увагу на змінах в обласній ланці, мережі сільських районів. При цьому поза увагою залишаються адміністративно-територіальні пертурбації в середовищі міських поселень: розширення їх територіальних меж, зміни у внутрішньому районуванні та адміністративній підпорядкованості. Проте, часто такі перетворення істотно модифікували систему управління міським господарством, визначали перспективи розвитку даного поселення.

Довідкова література визначає місто як великий населений пункт, жителі якого зайняті головним чином у промисловості, торгівлі, а також у сфері обслуговування, науці, культурі, управлінні. Міста є центрами зосередження населення, не зв'язаного безпосередньо з сільським господарством. При віднесенні поселень до категорії міських законодавчі органи окремих країн застосовували різні критерії та показники: чисельність населення, адміністративні функції, народногосподарські функції, міські ознаки (рівень благоустрою) та інші. З часом критерії, за якими поселення можна було кваліфікувати як міське, змінювались.

На території УРСР тривалий час основні вимоги і порядок віднесення населених пунктів до категорії міських поселень визначались нормативними документами, ухваленими в 1924-1930 рр. Так, "Інструкція про порядок перечислення залюднених пунктів до розряду міських або сільських осель", затверджена постановою ВУЦВК і РНК УСРР від 16 квітня 1924 р., визначала, що до категорії міських відносяться поселення з населенням не менше 3 тис. чоловік. Назва "місто" надавалась тим населеним пунктам, в яких проживало не менше 10 тис. мешканців. Решта міських поселень називалась "містечками". При віднесенні поселення до розряду міського до уваги бралися відсоток мешканців, зайнятих в сільському господарстві і промисловості, наявність промислових і комунальних підприємств, культурно-освітніх і медичних закладів, торгівельної мережі, ступінь благоустрою даного населеного пункту.¹

Постанова ВУЦВК від 28 жовтня 1925 р. скасувала термін "містечко" для означення нижчої ланки міських поселень. Його було замінено на

"селище міського типу" - уніфіковану назву для території всього СРСР. Новий термін, з одного боку, був занадто громіздкий, а з іншого - не відображав особливостей систем розселення, які склались в національних республіках. Зокрема, в Україні та Білорусії містечка традиційно існували починаючи із середньовіччя.²

У сучасній географічній науці існує декілька класифікацій населених пунктів, у тому числі, міст. За функціональним призначенням міста поділяються на економічні і неекономічні; за профілем в господарчому комплексі країни - на промислові, торгові, курортні, наукові центри тощо; за чисельністю населення - на малі, середні, великі, найбільші, міста-мільйонери; за адміністративним значенням - на міста державного, республіканського, обласного, районного підпорядкування. Окремо можна поділяти міста в залежності від наявності (відсутності) у них статусу адміністративного центру. Для історико-краєзнавчих досліджень найбільший інтерес становлять дві останні класифікації.

Постанова ЦВК СРСР від 9 серпня 1930 р. передбачала, що міські поселення з населенням до 50 тис. чол. відносились до категорії міст районного підпорядкування, а міські органи влади в них безпосередньо підкорялись відповідним районним виконкомам. Міста з населенням понад 50 тис. мешканців, які мали велике промислове значення і були культурно-політичними центрами, виділялись в розряд окремих адміністративно-територіальних одиниць, чий владні структури підпорядковувались безпосередньо республіканським ЦВК або облвиконкомам. Викладені положення діяли до середини 50-х років. У відповідності з ними відбувалось зарахування того чи іншого населеного пункту до відповідної категорії.

На 1946 р. в УРСР нараховувалось 258 міст, серед яких 81 поселення перебувало в обласному та республіканському підпорядкуванні, 177 - в районному підпорядкуванні. Водночас на території республіки розташовувалось 451 селище міського типу.³

В УРСР до 1954 р. до категорії міст республіканського підпорядкування належало лише столичне місто Київ. Основною перевагою міст республіканського підпорядкування, згідно законодавства того часу, було те, що вони перебували на самостійному бюджеті і мали централізоване

постачання. В документації з планування і фінансування господарства УРСР міста республіканського підпорядкування завжди проходили окремо графою, тоді як міські поселення обласного підпорядкування не виділялись окремо із загальної суми видатків по області. Окремо затверджувались штати міськвиконкомів та їх відділів для цієї групи міських поселень. Владні органи міст республіканського підпорядкування наділялись такими ж повноваженнями, як і облвиконкоми. Після передачі до складу УРСР Кримської області згадана категорія поповнилась ще одним містом. Статус міста республіканського підпорядкування Севастополь отримав ще у 1948 р., перебуваючи в складі РРФСР. Очевидно через недостатню поінформованість українських чиновників про цей факт, одразу після переходу області до УРСР виникли певні проблеми. За повідомленням секретаря Кримського обкому КПУ Д. Полянського, республіканські міністерства і відомства, вирішуючи питання подальшого розвитку міського господарства Севастополя, не виділяли його з числа міст обласного підпорядкування, не враховували його особливого становища. На таке звернення кримської влади було отримано роз'яснення, що передача Кримської області до складу УРСР не змінила правового положення Севастополя.⁴ Особливий статус Севастополя на час передачі Кримської області до складу УРСР зумовив політичні інсинуації довкола питання про сучасну приналежність міста. Київський дослідник В. Сергійчик, базуючись на архівних документах, довів, що Севастополь, попри свій особливий статус, був невід'ємною частиною Криму, разом з яким ввійшов до складу УРСР. Інша справа, що Севастополь як військова база Чорноморського флоту виділявся в самостійну адміністративно-господарську одиницю, але не адміністративно-територіальну.⁵ При затвердженні бюджету місцевих рад Київ і Севастополь було виділено окремими рядками. В 1962 р., у зв'язку з поділом радянських органів на промислові та сільські, на рівні республіканського керівництва виношувалась ідея скасувати республіканський статус Севастополя. Цей крок мотивувався незначними розмірами економічних показників міста.⁶ Проте центральне керівництво не підтримало згаданої пропозиції. Так само безрезультатно завершилась спроба розширити число міст республіканського підпорядкування за рахунок Харкова. В 1954 р. Харківська міська влада звернулася до центральних установ з ініціативою про виділення їх міста в окрему адміністративно-територіальну одиницю, підпорядковану республіканському керівництву. Пропозиція аргументувалась тим, що Харків є великим промисловим, науковим і культурним центром. На той час за кількістю вузів, науково-дослідних установ, контингентом студентів місто займало третє місце в СРСР. Промислові підприємства Харкова давали 84% валової продукції області, суттєво відрізнялись від характеру обласної економіки. До того

ж, багато справ фактично вирішувались без участі обласної влади - напряму з центральними міністерствами і відомствами. Зокрема, фонди матеріально-технічного забезпечення, продовольчих товарів виділялись безпосередньо місту. Підпорядкування обласному керівництву за такої ситуації породжувало ряд проблем, які пропонувалось вирішити шляхом зміни адміністративного статусу Харкова. Проте згадана ініціатива не набула законодавчого оформлення.⁷

Більшою чисельністю вирізнялась категорія міст обласного підпорядкування. Протягом повоєнного десятиліття до вказаної групи було віднесено Куп'янськ (Харківська область), Олександрію (Кіровоградська область), Трускавець (Дрогобицька область), Вилкове (Ізмаїльська область), Каховку (Херсонська область), Лисичанськ (Ворошиловградська область). Як правило, такі зміни обумовлювались зростанням поселень, які за чисельністю населення досягали відповідної межі. У виняткових випадках до цієї категорії відносились також поселення, які не мали необхідного мінімуму мешканців, але відзначались певною специфікою. Прикладом можуть слугувати відомий український курорт Трускавець і портове місто Вилкове.

Особливо динамічно в повоєнні роки зростало число міст районного підпорядкування (див. таблицю). **Зростання кількості міст в УРСР (1946-1969 рр.)**⁸

Роки	1946	1948	1951	1956	1959	1963	1965	1969
Міста	258	258	261	284	331	362	370	387
В т. ч. районного підпорядкування	177	173	186	199	246	202	257	273
В т. ч. обласного підпорядкування	81	85	75	85	84	160	111	112

Поповнення цієї категорії відбувалося за рахунок переростання селищ міського типу в міста. Прикладом такого процесу можуть слугувати Гайворон, Киверці, Ватутіне, Катич (Шахтарськ).

Найбільшою проблемою для міст районного підпорядкування залишалась недосконала система управління. Практично всі структури такого міста (фінансові, землевпорядні органи, міліція) підпорядковувались районній владі. З керівних органів у цих міських поселеннях існували лише міськрада і міськкомунгосп, які не мали реальних важелів впливу на ситуацію. За образним виразом одного із сучасників це були міста, "де всі до одної установи починались зі слова "рай" і лише одна - на "міськ" - міськрада".⁹ Так, наприклад, Долинська міська рада Станіславської області складалася з голови, секретаря, бухгалтера, машиністки і прибиральниці-курера. Роль цієї установи фактично зводилась до видання довідок населенню. В усіх інших питаннях необхідно було узгоджувати діяльність з районною виконавчою владою. Тому свої розпорядження міська рада розпочинала фразою "Просити рай-

виконком..."¹⁰ Особливо багато колізій виникало стосовно проблем благоустрою міст. Не завжди вдавалось досягнути узгодженості між інтересами міської та діями районної влад.

Побудова виконавчих структур міської влади напряму залежала від чисельності жителів. Відповідно до типових штатів, у виконкомах міських рад передбачалась певна кількість працівників. Для міст районного підпорядкування залежність між кількістю населення і чисельністю управлінського апарату мала наступний вигляд: виконавчий комітет місцевої ради в населеному пункті з числом до 5 тис. жителів нараховував 6 управлінців; з населенням від 5 до 10 тис. - 9 управлінців; від 10 до 15*тис. - 10 управлінців; від 15 до 20 тис. - 12 управлінців.¹¹ В містах районного підпорядкування з населенням понад 20 тис. чол. та всіх містах обласного підпорядкування штати міськвиконкомів та їх відділів затверджувались державною штатною комісією по кожному поселенню окремо. Так, в 1954 р. в міськвиконкомах міст обласного підпорядкування та їх відділах Дрогобицької області, число штатних одиниць характеризувалась такими даними: Дрогобич - 58, Стрий - 44, Трускавець - 16 осіб.¹²

Фінансування міського господарства проводилось в залежності від наявності об'єктів комунального господарства, елементів благоустрою і потреб нового будівництва. Так, в 1952 р. видатки на благоустрій міст Київської області склали: Білої Церкви - 370 тис. крб., Василькова - 120 тис. крб.

Зростання населення міст, розбудова міського господарства вимагали перегляду відповідних законодавчих норм. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 30 грудня 1956 р. було затверджено "Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорії міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР", яке регулювало порядок вирішення питань надання містам відповідного адміністративного статусу.¹³ З цього часу міськими поселеннями вважались міста, селища міського типу і робітничі селища. В свою чергу міста поділялися на три групи, відповідно до розроблених критеріїв. До числа міст республіканського підпорядкування відтепер відносились міські поселення з числом мешканців понад 500 тис. чол., які були великими економічними, культурними, адміністративними центрами, "дальший розвиток яких вимагав безпосереднього керівництва з боку республіканської влади".¹⁴ На території УРСР існувало 5 міст з населенням понад півмільйона мешканців. Попри нормативні положення реально в УРСР статус республіканського підпорядкування мали лише Київ і Севастополь.

В обласному підпорядкуванні перебували поселення з числом жителів понад 50 тис. чол., які мали розвинену промисловість, значне комунальне господарство, державний житловий фонд й були економічними і культурними центрами для навколишніх районів. На той час перерахованим критеріям відповідало 44 міста УРСР.

Проте кількість віднесених до цієї категорії міських поселень реально була значно більшою, оскільки "Положення" передбачало можливість зарахування до цієї категорії поселень з меншим числом мешканців, але важливих в економічному, культурному, політичному плані, а також тих, які мали близьку перспективу економічного зростання.¹⁵ Останнє давало підстави для переведення до названої категорії навіть колишніх селищ міського типу. Зокрема, впродовж 1957-1958 рр. містами обласного підпорядкування стали Жовті Води (до 1957 р. мало назву Жовта Ріка), Нова Каховка, Нововолинськ та ін. При цьому в Жовтих Водах на 1959 р. проживало лише 32,4 тис., а в Новій Каховці - 19,9 тис. жителів.¹⁶

З іншого боку мали місце випадки протилежного характеру, коли міські поселення набували нижчого в порівнянні з існуючим статусу. В 1948 р. міста Володимир-Волинський, Кілія, Кременець, Сторожинець, Хотин, Чортків і Шепетівка були переведені до категорії міст районного підпорядкування і включені до складу відповідних районів.¹⁷ Іноді місцева влада області зверталась з проханням позбавити такого статусу окремі поселення. В 1953 р. Кіровоградське обласне керівництво виступило з ініціативою про позбавлення Знамянки статусу міста обласного підпорядкування. Вивчення стану міського господарства показало, що Знамянка фактично була робітничим селищем з населенням близько 22 тис. чол., майже повністю зайнятим роботою на залізничному транспорті, в організаціях і установах сільського району. Промисловість міста складала лише дві артілі і міськкомбінат.¹⁸ Перспектив швидкого промислового розвитку також не проглядалося. З числа 952 членів і кандидатів у члени партії лише 127 осіб перебували на обліку в партійних організаціях міста, а решта - в первинних парторганізаціях залізничного транспорту. Між тим, приналежність до категорії міст обласного підпорядкування зумовила формування широкої сітки різних установ і організацій, як то міськплан, відділ сільського господарства міськвиконкому, міськбюро, на утримання яких виділялись значні кошти. Пропозиція Кіровоградського обкому розглядалась на засіданні Секретаріату ЦК КПУ, але була відкладена.¹⁹

До розряду міст районного підпорядкування належали населені пункти, які мали понад 10 тис. мешканців, при умові, що більшість з них становили робітники, службовці та члени їх сімей.

"Положення" 1956 р. відносило до міських поселень також робітничі селища. До цієї категорії зараховувались населені пункти розташовані навколо промислових підприємств, будов, залізничних станцій, де проживало понад 500 жителів, з яких переважну більшість мали складати робітники і службовці місцевих підприємств і транспорту.²⁰

Питання про віднесення населених пунктів до категорії міст районного підпорядкування, селищ міського типу і робітничих селищ вирішу-

вались виконками обласних рад шляхом ухвалення відповідних рішень. Перетворення населеного пункту на міський давало право створювати місцеву раду відповідного рівня, тягло за собою зміни в заробітній платі, пенсійному забезпеченні, характері оподаткування його мешканців.

Певні наслідки для функціонування і розвитку міст мало рішення про поділ радянських органів за виробничим принципом. У зв'язку з утворенням промислової районної ланки, їх центри - міста, селища міського типу, перепідпорядковувались обласним промисловим радам. Указом Президія *Верховної Ради УРСР* від 30 грудня 1962 р. до них було віднесено 54 населені пункти. З них у Київській області - Богуслав, Бровари, Васильків, у Вінницькій - Жмеринку, Козятин, Тульчин; Чернігівської - Бахмач, Городню, Корюківку.²¹

Наступним за часом законодавчим актом, який регулював питання міського будівництва і адміністративного підпорядкування міських поселень, стало "Положення про порядок перетворення, обліку, найменування і реєстрації населених пунктів, а також вирішення деяких інших адміністративно-територіальних питань в УРСР", затверджене Указом Президії Верховної Ради УРСР від 28 червня 1965 р.²² На відміну від попереднього "Положення", цей документ не містив у переліку міських поселень такої категорії, як робітничі селища. Натомість поселення з числом мешканців в межах 500-2000 осіб, при умові, що більшість з них складають робітники і службовці промисловості, а самі поселення розташовуються при підприємствах, будовах, залізничних станціях і мають близьку перспективу розвитку, зараховувались до числа селищ міського типу.²³ Згадана категорія вирізнялась своєю чисельністю. Кількість селищ міського типу у кілька разів перевищувала число міст. Специфічною рисою цих поселень було поєднання мінімальних, за міськими мірками, зручностей з доволі стійким сільськогосподарським менталітетом їх мешканців. Останні продовжували активно займатись сільським господарством на своїх присадибних ділянках. Хибне припущення, про можливість штучно перевести населення з категорії сільського в міське, без достатніх на те об'єктивних передумов, призвело до невинновданого зростання кількості селищ міського типу в Україні. Була вигадана своєрідна, відірвана від багатовікової історії міського розселення в Україні категорія поселень. За перші десять років радянської влади на теренах сучасної України було переведено до розряду селищ міського типу втричі більшу кількість сільських поселень, ніж за попередні 300 років.²⁴ Вольовим призначенням не можливо було вчорашнього селянина примусити на ранок прокинутись міським мешканцем. Описаним явищам до певної міри сприяло зниження планки відбору. Якщо в 20-30-х роках населення містечок мало складати не менше 3 тис, то згідно законодавства 50 - 60-х років - вже 2 тис. чол., а в

окремих випадках і від 500 до 2000 тис. При цьому до уваги брались інші фактори, насамперед, наявність у населеному пункті промислових об'єктів.

Подібні сплески містечкотворення відбувались і в наступні періоди. Найпотужніша хвиля створення селищ міського типу мала місце наприкінці 50-х - у 60-ті роки, коли такий статус отримали більше половини існуючих сьогодні містечок.²⁵ Лише протягом 1957 р. рішеннями облвиконкомів до категорії селищ міського типу було віднесено близько 125 населених пунктів. На 1970 р. кількість селищ міського типу в УРСР у порівнянні з 1946 р. майже подвоїлась і сягнула цифри 861. Як вже зазначалось, головним рушієм процесу зростання числа селищ міського типу було вольове надання такого статусу різним поселенням. Серед останніх значну групу склали колишні села, а також поселення, які виникли навколо новозбудованих промислових підприємств, залізничних станцій, шахт тощо. Іноді селища утворювались внаслідок об'єднання в одне поселення кількох сусідніх сіл, робітничих селищ.

Певні уявлення про якісні характеристики тогочасних селищ міського типу знаходимо в статистичних джерелах. На 1954 р. нараховувалось 146 селищ міського типу з числом мешканців до 3 тис. осіб. 280 поселень мали від 3 до 10 тис. жителів, а населення 54 селищ перевищувало межу в 10 тис. чол.²⁶ Так селище Комсомольське Старо-Бешівського району Сталінської області мало 17 тис. населення, Верховцеве Криничанського району Дніпропетровської області - 18 тис.; Северодонецьк Ворошиловградської області - 25 тис. мешканців.²⁷ З іншого боку, залишалось чимало дрібних міських поселень. На 1959 р. своєрідними рекордсменами за малочисельністю були селища Жовтнєве Житомирської області з населенням всього 200 осіб, Никифорове Донецької області (600 чол.).²⁸

Важливе значення для подальшого розвитку міських поселень мало виконання ними функцій адміністративно-господарських, культурно-освітніх, торгівельних центрів. Так, роль центрів низових адміністративних районів на 1970 р. виконувало 475 населених пунктів, серед яких 254 мали статус міст, а 202 - селищ міського типу.²⁹ Як правило, такі селища мали значно кращі умови для подальшого розвитку і перспективи переростання у місто. В ньому розпочиналось капітальне будівництво, зокрема, адміністративних споруд (комітету партії, виконавчого комітету місцевої ради), закладів культури, які належало мати районному чи обласному центру. Характерним в цьому плані є наступний факт. В 1939 р. було утворено Ворошилівський район без визначення його адміністративного осередку. Тимчасово такі функції виконувало місто Ворошиловськ. Проте поступово районні установи зосередились в місті Паризька Комуна, а тому в 1956 р. виникла необхідність надання офіційно-

го статусу новому райцентру. Перенесення адміністративного центру до Паризької Комуни обумовило додаткове відкриття в місті ряду установ: державного та комунального банків, контори зв'язку, відділу соціального забезпечення тощо.³⁰ Розширювалась мережа зв'язку, транспортне забезпечення міста. Велика залежність перспектив розвитку міста від адміністративного статусу особливо рельєфно проявилась на прикладі таких міст, як Кам'янець-Подільський і Дрогобич, які втративши обласний статус фактично опустелись до рівня центрів місцевого значення.³¹

Економічне зростання міст вимагало залучення до роботи на їх підприємствах нових робочих рук, зростання обсягів продовольчого забезпечення. Для будівництва нових підприємств були потрібні вільні території. Водночас мешканці навколишніх сіл, в пошуках кращих соціально-побутових умов, активно вдавались до роботи на підприємствах міста, залучались до торговельного обороту. Перераховані фактори сприяли поступовому втягуванню в орбіту міського життя навколишніх територій. Відбувався поступовий процес зрощення навколишніх сіл з містом-центром. Інтегровані території перетворювались в нові міські мікрорайони. Такий процес стимулювався бажанням міської влади ліквідувати певну економіко-правову колізію, суть якої полягала в тому, що великі території були фактично міськими (тут працювали міські підприємства і організації), а юридично управління ними належало до компетенції відповідних районних органів. Таким чином витрати, пов'язані з життєдіяльністю цих територій забезпечувались міським бюджетом, а прибутки надходили до скарбниці району. Економіко-правовим механізмом вирішення подібних ситуацій стало розширення меж існуючих міських поселень. Окреслення міських меж мало велике значення при розробці генеральних планів забудови, визначенні приміських зон відпочинку та в інших випадках. Питання про розширення територіальних меж міста вирішувались Радою Міністрів УРСР або облвиконкомом, а у випадку, якщо на приєднаних до міста землях розташовувались населені пункти - Президією Верховної Ради УРСР. Наприкінці 50-х років право вирішення цих питань стосовно міст районного підпорядкування та селищ міського типу було передане облвиконкомом. Відповідні клопотання містили обґрунтування доцільності зміни меж міста, довідку про його територію, чисельність населення в існуючих і нових межах, площу земель, які передаються і призначення цих земель, а також економічну характеристику населеного пункту, що включається в смугу міста з додаванням схематичної карти. Як правило, розширення територіальних меж міст відбувалось за рахунок найближчих сільських поселень. Водночас мали місце випадки включення в смугу великих міст дрібних міських поселень.

Найбільш активно у досліджуваний період освоювали прилеглі території великі міські цент-

ри. Свої межі в зазначений період розширили Чернівці (1949 р.),³² Харків (1950 р.),³³ Дебальцеве (1952 р.),³⁴ Івано-Франківськ (1965 р.)³⁵ та інші. Такі процеси об'єктивно означали потребу в додаткових капіталовкладеннях у будівництво ліній міського транспорту, водогону, інших комунікацій.

Перманентний характер носили зміни у внутрішній побудові, насамперед, формуванні районного поділу, міських поселень. Чітко окреслених критеріїв, які б слугували підставою для запровадження в місті внутрішнього адміністративного районування в зазначений період не існувало. Не було розроблено єдиних стандартів і щодо величини окремого міського району. Скажімо, на один міський район у Запоріжжі припадало 137 тис. мешканців, у Києві - 148 тис., у Львові - 165 тис.³⁶ Очевидним є те, що при вирішенні питань запровадження районного поділу, створення нових районів, головну роль відігравали інші фактори, в першу чергу, зростання обсягів виробництва та числа підприємств, збільшення населення і т. ін. Окрім перерахованих в окремих випадках вагому роль відігравали інші чинники. Так, міська влада Вінниці в якості мотивів до створення в місті трьох районів наводила факти значних руйнувань міського господарства, спричинених війною. Логіка такої пропозиції полягала в тому, що відновлення зруйнованого міського господарства вимагало посиленої уваги і постійного контролю з боку вищого керівництва. Ці функції мали реалізовуватись створюваними радянськими і партійними органами міських районів.³⁷

Важливого значення надавалось сфері партійного життя в місті. Зростання кількості парторганізацій і числа комуністів виступало одним з аргументів на користь необхідності проведення змін у районуванні. Міська влада Сімферополя, звертаючись з проханням відновити ліквідовані в 1953 р. три міські райони, зазначала, що в "останній час, у зв'язку з зростанням обсягу робіт, значно ускладнилось конкретне керівництво міському партії і міськвиконкому всіма галузями міського господарства. Міськком партії не завжди своєчасно доходить до первинних партійних організацій і окремих комуністів, тому нерідко повільно вирішуються актуальні питання партійного і виробничого життя. При цих умовах невеликий апарат міськкому партії та міськради змушений в основному багато часу витрачати на поточні справи".³⁸ Щоб робота цих структур стала більш ефективною та оперативною пропонувався запровадити поділ міста на кілька районів, в яких би існували райміськкоми партії. В проекті нових районів міста обов'язково вказувалась кількість партійних організацій і чисельність комуністів в них.

Ініціаторами запровадження районного поділу, як правило, виступала міська влада, яка зверталась з відповідними клопотаннями до партійних та урядових структур. Останні вирішували підняті питання виходячи з власних міркувань. В якості підстави для відмови в проханні про створення

двох міських районів в Черкасах, ЦК КПУ наводив той факт, що на 1966 р. в республіці окрім згаданого обласного центру, де проживало 121 тис. чол., існувало ще 5 міст-адміністратив-*нях* центрів в яких теж не було районного поді-*ю*. їх населення перевищувало 120 тис, проте зо багатьох показниках, зазначалось в поясненні, згадані міста поступалися тим міським центрам, в яких існує районний поділ.³⁹ До того ж, у практиці адміністративно-територіального поділу УРСР 40-60-х років не було прикладу утворення в місті двох районів. Окремі фактори могли трактуватись двояко. Так, зростання та організаційне зміцнення за останні роки партійних організацій Чернівців, розглядалось як покращення їх можливостей здійснювати належне управління міським господарством, а отже, як додатковий доказ недоцільності створення районів в місті і органів влади в них.

Динамічні процеси в районному поділі міст стали однією з характерних рис адміністративно-територіальних перетворень в УРСР повоєнної доби. Протягом 1944-1951 рр. було ліквідовано районний поділ в Дніпродзержинську, Черкасах, Вінниці, Полтаві, Миколаєві, Херсоні. В окремих містах (Вінниця, Херсон) адміністративні райони проіснували лише кілька років, в інших - неодноразово ліквідовувались і відновлювались протягом короткого часового проміжку. Так, Указом Президії Верховної Ради УРСР від 9 жовтня 1945 р. в Дніпродзержинську Дніпропетровської області утворювалось три міські райони: Дніпропетровський, Сталінський, Баглійський.⁴⁰ Менш ніж за три роки, 11 серпня 1948 р., районний поділ у цьому місті було скасовано,⁴¹ а вже за кілька років по тому вдруге відновлено - створено Сталінський, Баглійський і Дніпровський райони.⁴²

Активні зміни в районному поділі міст відбувались в кінці 50-х - 60-ті роки. В цей час трива-

ло скорочення кількості існуючих міських районів. До певної міри, процеси обумовлювались широко розрекламованою кампанією скорочення витрат на управлінський апарат. Загалом протягом 1957-1961 рр. було ліквідовано 14 і створено один (Балаклавський район м. Севастополь) міський район.⁴³

о Особливості процесу формування районного поділу міст УРСР яскраво простежуються на прикладі історії районного поділу Львова. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 5 квітня 1951 р. до вже існуючих у місті трьох районів було створено ще один - Ленінський.⁴⁴ Через два місяці Президія Верховної Ради УРСР своєю постановою дозволила виконкому Львівської міської ради утворити відповідну районну раду депутатів трудящих. Остання формувалась на основі районної ради, обраної в округах, які розміщувались на території новоствореного району.

Протягом 60-х років нові міські райони було утворено в Запоріжжі, Кривому Розі, Одесі, Донецьку, Жданові та інших містах, ліквідовано районний поділ в Кадіївці Луганської області.

В другій половині 50-х років активно відбувались перейменування адміністративно-територіальних одиниць. Зміна назв міських поселень була найбільш помітним явищем такого порядку. Перейменування міських районів, на нашу думку, мали менші економічні наслідки, а швидше несли політичний підтекст.

Таким чином, характерною рисою адміністративно-територіальних перетворень в системі міського розселення впродовж 40-60-х років ХХ ст. стали численні випадки віднесення поселень до певних категорій, динамічні процеси у районному поділі міст. Цьому сприяли недосконалість критеріїв, за якими поселення мало право отримати відповідний адміністративний статус, запровадити внутрішнє районування.

Примітки

1. Збірник узаконень та розпоряджень Робіничо-Селянського Уряду УСРР. - 1924. - №9. - С.201, 202
2. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія і сучасність. / За ред. В.Яцуби. - К., 2002. - С 42.
3. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. - К., 1947. - С 3.
4. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 30. Спр. 3889. Арк. 18.
5. Сергійчук В. Український Крим. - К., 2001. - С 214.
6. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 31. Спр. 2100. Арк. 28.
7. ЦДАВО України. Ф.2. Оп. 8. Спр. 9895. Арк. 32, 33.
8. Таблиця складена за матеріалами довідників "Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ" і статистичних щорічників "Народне господарство УРСР".

- д. ЦДАВО України. Ф.2. Оп. 9. Спр. 2665. Арк. 5.
10. Та само. Арк. 5.
- ц. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 24. Спр. 3595. Арк. 50.
- і2. Там само. Арк.. 50
- і3. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1956. - № 10. - С 265, 266.
14. Там само. - С 265
- 15'. Там само. - С 266.
16. Івченко А. С. Міста України. Довідник. - К., 1999. -С. 17, 27.
17. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1948. - № 5. - С 16.
18. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 30. Спр. 3507. Арк. 22, 23.
19. Там само. Арк. 21.
20. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1956. - № 10. - С 266.
21. Відомості Верховної Ради УРСР. — 1963. - № 2. - С. 25.

22. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1965. - № 28. - С. 528-531.
23. Там само. - С 528.
24. Івченко А. С. Міста України. Довідник. - К., 1999. - С 4.
25. Там само. - С. 4, 5.
26. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 24. Спр. 3595. Арк. 49.
27. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 24. Спр. 3595. Арк. 49.
28. Івченко А. С. Містечка України. Довідник. - К.: НВП Картографія, 2000. - С 19, 21.
29. Пітюренко Ю. І. Розвиток міст і міське розселення в Українській РСР (Особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи). - К., 1972. - С. 76.
30. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 24. Спр. 4293. Арк. 29.
31. Дністрянський М. Адміністративно-територіальний устрій України крізь призму геополітики // Дзвін. - 1996. - № 8. - С 97.
32. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1949. - № 4. - С 10.
33. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1950. - № 2. - С 18.
34. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1952. - № 2. - С 16.
35. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1965. - № 33. - Ст. 532.
36. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 31. Спр. 3063. Арк. 17.
37. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 23. Спр. 710. Арк. 1.
38. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 31. Спр. 2100. Арк. 13-15.
39. ЦДАГО України. Ф.1. Оп. 31. Спр. 3063. Арк. 17.
40. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1947. - № 3-4. - С 9.
41. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1948. - № 5. - С. 14.
42. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1952. - № 2. - С 8.
43. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 січня 1962 р. - К., 1962. - С 416, 417.
44. Відомості Верховної Ради УРСР. - 1951. - № 2. - С 9.

Summary:

The author analyses the problems of administrative and territory division of the state, pays attention to the changes in cities and towns, modifies the system of their government and peculiarities of their development.

Key words: the system of government, city economy, administrative functions, citizens, executive structures, dynamical processes.

